

UOT 33.379.85

Rövşən Xuduyev

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan
magistrant
rovsen4803@gmail.com*

Ramiz Isgandarov

*Azərbaycan Texniki Universiteti, Azərbaycan
i.e.d., professor
isgenderov_ramiz@mail.ru*

ÖLKƏLƏR ARASINDA BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRİN GENİŞLƏNMƏSİNİN TURİST AKTİVLİYİ, MƏŞĞULLUQ VƏ ƏHALİNİN HƏYAT SƏVİYYƏSİNƏ TƏSİRİ

Xülasə

Məqalənin məqsədi – beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsinin ölkələrin turist aktivliyi, məşğulluq və əhalinin həyat səviyyəsinə təsirini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Məqalədə statistik məlumatların müqayisəli təhlili əsasında ölkələrin turist qəbulu aktivliyinə görə reyting sıralanması, onun məşğulluğa və həyat səviyyəsinə təsiri **metodologiyası**, statistik təhlil və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Məqalədə beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsinin turizmin aktivliyinə təsiri, turist qəbulunun aktivləşməsinin ölkəyə xarici valyuta gəlirləri, məşğulluq və əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri araşdırılır. Ümumdünya Turizm Təşkilatının hesablamalarına görə global böhranlar (iqtisadi) dünyadakı obyektiv çətinliklərin, dünya turizm mərkəzlərində qeyri-sabit siyasi vəziyyətin yaranmasına baxmayaraq, beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi nəticəsində turizm sənayesi stabilliyini qoruyub saxlaya bilmiş və ölkələrin iqtisadiyyatında yüksək gəlirli və dinamik inkişaf edən sahə kimi öz mövqeyini yaxşılaşdırmışdır. Məqalədə, Azərbaycanda beynəlxalq turistlərin ölkələr üzrə qəbulu (2017-2022-ci illər) göstəricilərinin müqayisəsi əsasında yüksək, orta və aşağı səviyyədə yer alan ölkələrdən qəbul edilən turistlərin sayının ümumi ölkəyə gələn turist sayına görə payları müəyyən edilmişdir. Qeyd edilən ölkələr sırasında Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə, İran və BƏƏ ilk beşlikdə yer almışlar. İlk beşlikdə olan ölkələrdən qəbul edilmiş turistlərin ümumi turistlərin sayındakı payı 2017-ci ilə nisbətən 2022-ci ildə ən çox Gürcüstanda, ən az isə BƏƏ-də olmaqla (1,5-15,0%) hüdudunda azalmış, Türkiyədə isə müqayisə dövründə 8,4% artmışdır. Türkiyədən Azərbaycana gələn turist sayının qeyd edilən faiz qədər yüksəlməsinin əsas səbəbi qardaş ölkələr arasında beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsi və bu münasibətlərin getdikcə daha da müsbət istiqamətə meyllənməsi ilə izahlandırılı bilər.

Ölkələr arasında beynəlxalq münasibətlərin daha da genişlənməsi həm sosial-iqtisadi, həm də mədəni-turistik münasibətlərin sürətlənməsinə təsir göstərir. Bu göstəricilər sırasında müxtəlif kütləvi yerləşdirmə vasitələrində (KYV) turistlərin gecələmələrinin sayı, onlara göstərilmiş mehmanxana xidmətinin dəyəri və s. turistləri qəbul edən ölkələrin iqtisadi inkişafına müsbət təsir edir. 2017-2022-ci illər üzrə mehmanxana xidmətlərinin dəyərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, Azərbaycanda qeyd edilən göstəricisi 2017-ci ilə nisbətən 2022-ci ildə 11% azalmışdır. Fikrimizcə, göstərilmiş mehmanxana xidmətlərinin dəyərinin azalmasını virusların ölkələrdə geniş yayılması nəticəsində hələ də quru əlaqələrin bərpa edilməməsi, beynəlxalq münasibətlərin nisbətən yavaşması və s. ilə əlaqələndirmək mümkündür.

Nəticə - dünya ölkələri arasında beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsi, həmçinin dinamik inkişafın təminatı olan stabilliyin mövcudluğu və s. beynəlxalq turist qəbulunun sürətlənməsinə müsbət təsir edir. Ölkələr arasında beynəlxalq turist axınının sürətlənməsi ilk növbədə ölkənin iqtisadi artımına, əhalinin məşğulluq səviyyəsinə, son nəticədə ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə öz müsbət təsirini göstərir.

Açar sözlər: dünya ölkələri, beynəlxalq münasibətlər, turizm aktivliyi, məşğulluq, həyat səviyyəsi

Giriş

XXI əsrin əvvəlləri beynəlxalq münasibətlər sistemində köklü dəyişikliklər ilə əlamətdar oldu. Bu sistemdəki proseslər hələ bitməyib və bir neçə şərtlərə əsaslanır:

- iki dünya sisteminin antaqonist bipolyarlığı 1980-ci illərin sonu və 1990-cı illərin əvvəllərində çökdü, dünyada yeni qüvvələr birliyinə və dövlətlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin yeni prinsiplərinə keçidin başlanğıcı oldu;
- ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi istək və əlaqə sözləri ilə qalib gələn qərb sisteminin tək liderliyini ilk növbədə NATO, Transatlant tərəfdaşlığının fərqli genişlənmə yolundan istifadə etməklə möhkəmləndirilməsi və s.

Yuxarıda göstərilən şərtlərdən əlavə, mənim fikrimcə, ən vacib olan digər şərtlər də vardır. Bunlara beynəlxalq və regional terrorizm, dini radikalizm və fundamentalizm, nüvə raket silahlarına sahib güclərin sayının genişlənməsi, kütləvi miqrasiya və s. daxildir [8, s. 6-19].

Son iyirmi beş ildə "yumşaq güc" konsepsiyası Qərbi Avropa ölkələrinin, ilk növbədə bu xarici siyasət mənbəyindən məqsədyönlü istifadənin banisi olan Amerika Birləşmiş Ştatlarının xarici siyasətində möhkəm yerləşmişdir.

"Yumşaq güc" anlayışı - "məcburiyyət və ya maliyyə mənbələri deyil, öz mədəniyyətinin, dəyərlərinin və xarici siyasətinin cəlbediciliyi ilə digər dövlətlərlə münasibətlərdə arzu olunan nəticələr əldə etmək bacarığıdır", ilk dəfə 1990-cı ildə amerikalı professor Cozef Nye tərəfindən hazırlanmış və nəşr edilmişdir [11, s. 114-126].

Ölkələr arasında tərəfdaşlıq tədricən beynəlxalq münasibətlərin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsində həlledici rol oynamışdır. Odur ki, məqalədə beynəlxalq münasibətlərin genişləndirilməsinin turizmin aktivliyinə, məşğulluq səviyyəsini yüksəlməsinə və əhalinin həyat səviyyəsinə təsirinin araşdırılması probleminə təsir edən amillərin birgə aydınlaşdırılması vacib şərtlərdən biri hesab edilir.

Beynəlxalq münasibətlər dövlətlər və dövlətlər sistemləri arasında, dünyada fəaliyyət göstərən əsas siniflər, əsas sosial, iqtisadi, siyasi qüvvələr, təşkilatlar və ictimai hərəkatlar arasında, sözün ən geniş mənasında xalqlar arasında iqtisadi, siyasi, ideoloji, hüquqi, diplomatik və digər əlaqələrin və münasibətlərin məcmusudur. Beynəlxalq münasibətlərin insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə təsiri ildən-ilə artır, bu da beynəlxalq turizm nümunəsində müşahidə edilə bilər [4, s.162-165].

Beynəlxalq münasibətlər müxtəlif fəaliyyət sahələrində münasibətlərin (iqtisadi, siyasi, hüquqi, ideoloji, diplomatik, hərbi, mədəni, habelə turizm və digər əlaqələr və münasibətlər) məcmusudur. Hər il beynəlxalq münasibətlərin onu təşkil edən fəaliyyət sahələrinin hər birinə, o cümlədən turizmə təsiri artır. Beynəlxalq turizm hazırda xarici iqtisadi fəaliyyətin ən dinamik inkişaf edən sahələrindən biridir. Turizmin həm bütövlükdə dünya iqtisadiyyatına, həm də ayrı-ayrı ölkələrin və bölgələrin iqtisadiyyatına təsirinin davamlı artması dünya iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı ilə müşayiət olunan ən əhəmiyyətli, davamlı və uzunmüddətli tendensiyalardan biridir. Eyni zamanda, turizm

bazarının istiqamətləri ölkələr arasındakı münasibətlərin inkişafından asılıdır. Beynəlxalq münasibətlərin dünya turizm bazarındakı vəziyyətə təsirinin bir neçə konkret nümunəsini nəzərdən keçirək.

Məsələn, 2014-cü ildə Krım yarımadasının Rusiyaya qəbul edilməsi haqqında müqavilənin ratifikasiyası haqqında qanun imzalandıqdan sonra bir çox xarici dövlət vətəndaşlarına bu yarımadaı ziyarət etməkdən imtina etmələrini tövsiyə etdi. O cümlədən, ABŞ Dövlət Departamenti 16 iyul 2014-cü ildə vətəndaşlara Krıma səfərlərini təxirə salmağı tövsiyə edən bir sərəncam verdi. Buna oxşar tövsiyə AB dövlətlərinin sakinlərinə və Yaponiya vətəndaşlarına da göndərildi. Bu cür hadisələr beynəlxalq siyasi münasibətlərin turizm bazarına təsirinin bariz nümunəsidir.

Qeyd edilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, siyasi, iqtisadi sahələrdə beynəlxalq münasibətlər dünya turizm biznesinin vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. Odur ki, turistlərin hər hansı ölkəni səyahət etmək üçün seçim üstünlükləri, müəyyən bir ölkəyə marağı və istirahət növünü seçmək imkanı ölkələr arasındakı münasibətlərin keyfiyyətindən asılıdır.

Müasir şəraitdə turizm sənayesi ölkələrin iqtisadi inkişaf prosesində mühüm rol oynayır. Həmçinin, turizm sferası ünya iqtisadiyyatında yüksək gəlirli və dinamik inkişaf edən sahələrdən biridir. Turizm sənayesi qlobal ÜMM və investisiyaların, iş yerləri və qlobal istehlak xərclərinin təxminən 10%-ni təşkil edir. Hər il təxminən 737 milyona yaxın insan müxtəlif ölkələrə turizm məqsədilə səyahət edir. Odur ki, son illərdə dünyada ÜMM istehsalı və məhsul ixracatında beynəlxalq turizmin gəlirlərinin artırılması istiqamətində mühüm addımlar atılır.

Turizm sənayesi digər iqtisadi sahələrdən bir çox fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu xüsusiyyətlər onun spesifik üstünlüklərini şərtləndirir: turizmin inkişafı və genişləndirilməsi məqsədilə ona yönəldilən vəsait qısa müddətdə öz bəhrəsini verir. Turizm tarixi abidələrin qorunmasını, şəhər və kəndlərin abadlaşdırılmasını, yolların bərpası və yenidən salınmasını, infrastruktur obyektlərinin bərpa edilməsi, yeniləşdirilməsi və inkişafını mütəmadi olaraq həyata keçirməyi tələb edir. Turizmin inkişafı yeni iş yerlərinin yaradılmasına, o cümlədən məşğulluğun yüksəldilməsinə, onunla əlaqəli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafına təkan verir və bu prosesi sürətləndirir [2,s.126-128].

Turizm sferasının cəlbediciliyi onun formalaşmasına və inkişafına yönəldilən vəsaitlərin qısa bir müddətdə özünü ödəməsi və gəlir əldə edilməsi ilə şərtləndirilir. Əsas xüsusiyyətlərinə görə turizm sferası iqtisadi fəaliyyətin digər formalarından fərqlənən bir sıra fundamental spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu spesifikasiyalar turizm xidmətlərinin xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlı olmaqla onun qeyri-müəyyənliyi, keyfiyyətin qeyri-sabitliyi, saxlanılmasının mümkünsüzlüyü və resurs mənbələri ilə davamlılığında ifadə olunur. Turizm, insan ehtiyaclarını ödəmək üçün bir sıra turizm xidmətləri göstərən və turizm mallarının satışını təmin edən turizm müəssisələrinin fəaliyyətini əhatə edən iqtisadiyyatın müəyyən bir sahəsidir. Turizm sənayesi, öz növbəsində, turizm məhsulu istehsalının təşkili üçün hərtərəfli bir sistemdir. Turizm sənayesi sistemi, turizm şirkətləri, iaşə və yerləşmə, reklam, nəqliyyat, istirahət və əyləncə sahələri, təhsil müəssisələri, idarəetmə müəssisələri kimi iqtisadi kompleksin qarşılıqlı əlaqəli komponentləri də daxil olmaqla ixtisaslaşmış müəssisə, təşkilat və qurumların kifayət qədər çox növ və formasından ibarətdir [9, pp. 38-44].

Turizmin sənayesinin iqtisadi xüsusiyyətləri

Turizm xidmətlərinin, o cümlədən yeni turizm məhsulunun işlənilib hazırlanması, həmçinin onun çeşidinin çoxaldılması nəticəsində təkcə sektorun özündə deyil, həmçinin onunla əlaqəli digər sahələrdə (ticarət, istehlak xidmətləri, ərzaq, nəqliyyat, rabitə, kənd

təsərrüfatı, istehlak mallarının istehsalı və s.) məşğulluğun təminatında həlledici təsirə malikdir. Odur ki, müasir inkişaf şəraitində turizm sferası məşğulluğun təminatında əlaqələndirici rol oynayır.

Turizm sənayesinin və onunla əlaqəli fəaliyyətin mühüm iqtisadi xüsusiyyəti bir sıra ölkələrdə (inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr) əsasən üç prioritet məqsədi əhatə edən mümkün nailiyyətin əldə edilməsinə istiqamətlənməklə onu təbliğ etməsidir:

- səmərəli inkişafın təminatı olan gəlirin əldə edilməsi;
- ölkədə əhalinin məşğulluğu və həyat səviyyəsi ilə əlaqəli problemlərin həll edilməsi;

- ölkənin valyuta fondunun formalaşmasına birbaşa təsir göstərilməsi [3, pp.20-24].

Odur ki, turizm sektoru istənilən turizm fəaliyyətli ölkələrdə iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi rolunu oynamaqla ölkələrin iqtisadi qüdrətlənməsinə, bu sferanın resurslarından səmərəli istifadə etməklə gələcək nəsə ötürülməsinə olan əhəmiyyəti danılmazdır. Turizm məhsulunun istehlakının mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, onun iqtisadi təsiri, hər işdə sürətlənən inkişafın məqsədlərinə nail olmaq üçün digər sektorlarda geniş hiss olunur.

Müstəqilliyinin bərpasından sonra yeni sosial-iqtisadi inkişafa doğru irəliləyən Azərbaycan açıq bazar iqtisadiyyatı sisteminin beynəlxalq arenaya olan tələbləri əsasında inkişaf edərək beynəlxalq inteqrasiya prosesləri çərçivəsində dünya ölkələri ilə iqtisadi münasibətlərini inkişaf etdirir. Ölkəmizdə bu münasibətlərin bir hissəsi olan Beynəlxalq Turizm münasibətlərinin inkişafı istiqamətində təqdirəlayiq işlər görülmüşdür [6, s. 80-82].

Azərbaycanda turizmin strateji planının həyata keçirilməsi üzrə görülmüş işlər haqqında məlumatda regionlarda yeni turizm infrastrukturunun yaradılması, regionlara inteqrasiya çərçivəsində yerli və xarici investorların cəlb edilməsi, yeni turizm müəssisələrinin yaradılması yolu ilə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi istiqamətində nəzərdə tutulmuş məqsədlərin yerinə yetirilməsi üzrə işlərin görüldüyü əks etdirilir.

Bu məqsədlə Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyi müxtəlif turizm növlərinin yaradılması üçün ərazilərin və sxematik xəritələrin öyrənilməsi üzərində işləyir. Bu məqsədlə regionları əhatə edən 30 perspektivli rayon və şəhərlərdə turizm sferasının inkişafı üçün yüksək təcrübəyə malik olan əməkdaşlar və mütəxəssislər cəlb edilmişdir [13].

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində əsas məqamlardan biri turizm sektorunda fəaliyyət göstərən sahibkarların təklif etdikləri turizm infrastrukturunu layihələrinin maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilməsidir. Fikrimizcə, müvafiq qurumlar tərəfindən bu cür layihələrin maliyyələşdirilməsinin dəstəklənməsi regionlarda turizm axınına təsir göstərə biləcək, turizm xidmətlərinin yaradılmasına və inkişafına, bölgələrdə məşğulluğun və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə maksimum töhfə verə biləcəkdir.

Belə ki, ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün böyük perspektivlər vardır. Bu perspektivlərdə işğaldan azad edilmiş ərazilərin resurs potensialı da nəzərə alındıqda ölkənin turizm sferasının daha da yüksək potensiala malik olduğunu aydın təsəvvür etmək olar. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" konsepsiya çərçivəsində 2030-ci ilə qədər ölkəmizdə işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun turizm potensialları da daxil olmaqla turizm infrastrukturunun yenidən modernləşdirilməsini nəzərdə tutur. İnfrastrukturun modernləşməsi turizm xidmətləri spektrinin genişləndirilərək təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartlara cavab verən xidmətlərin artırılması, sektorun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və digər məsələlərin qısa zaman kəsiyində icra edilməsini özündə cəmləşdirir [1].

Qeyd edək ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərə "Böyük Qayıdış" Proqramı çərçivəsində ərazilərin tədricən minalardan təmizlənməsi, müxtəlif infrastruktur sisteminin

yenidən qurulması, ağıllı şəhər və kənd layihələrinin həyata keçirilməsi, əhalinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda ata-baba yurdlarına pillələrlə qayıdışının icra edilməsinə artıq başlanılmışdır.

Müstəqillikdən sonrakı dövrdə əldə edilmiş uğurlu sosial-iqtisadi və siyasi nailiyyətlər, milli və multikultural dəyərlər gələcəkdə Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən Azərbaycanın iqtisadi inkişafının daha da artacağına, həmçinin onun qüdrətinin yüksəlməsinə və son nəticədə əhlinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına əlverişli şərait yaradacaqdır. Bu imkanlar 2030-cu ilə qədər nəzərdə tutulmuş mərhələdə Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə və müasir həyat standartlarına əsaslanan yüksək sosial rifah cəmiyyətinə malik qüdrətli dövlətə çevrilməsinə zəmanət verir. Azərbaycan dövləti ölkədə əhalinin rifahının daha da artırılması üçün sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi yolunu seçmişdir. Bu məqsədlə də hər il ölkədə davamlı inkişafın təmin edilməsi çərçivəsində dövlət tərəfindən sillsilə tədbirlər həyata keçirilir. Bu prioritet tədbirlər sırasında yeni işğaldan azad edilən, tədricən minalardan təmizlənmə işləri başa çatan ərazilərdə lazımi işlərin yerinə yetirilməsi durur. Məsələn, Fizuli və Zəngilan şəhərlərində Beynəlxalq hava limanlarının artıq tikilib istifadəyə verilməsi, Laçında bu tip hava limanının tikilişinə başlanması, Zəngilanda “ağıllı” şəhər layihəsi əsasında “Dost” kampusunun açılışının edilməsi və s.

Turizmin inkişafında investisiyalar vacib amil kimi

Turizm sənayesində investisiya layihələrinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində ən vacib amil infrastrukturun-yolların, qaz və su təchizati, çirkab suların təmizlənməsi və enerji təchizati sistemlərinin inkişafıdır. Bütün bunlar olmadan turizm sənayesinin yeni inşası və inkişafı ümumiyyətlə mümkün deyildir.

Təcrübə göstərir ki, investisiyalar turizm sənayesinin inkişafı üçün vacib şərtlərdən biridir. Turizm sənayesinin inkişafını əks etdirən aşağıdakı amillər investisiyanın həcmi və quruluşundan asılıdır:

- turizm sənayesinin uzunmüddətli inkişaf dinamikası;
- turizm sənayesinin əsas maliyyə-iqtisadi göstəriciləri;
- gələcəkdə turizm obyektləri və təşkilatlarının kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətləri (yaşayış yerlərinin tutumu, istehsal gücü və turizm obyektlərinin tutumu daxil olmaqla);
- turizm sənayesinin inkişaf quruluşundakı nisbətlərə uyğunluq (turizm axınlarının həcmində və turizm tələbinin quruluşuna uyğun olaraq otellərin, nəqliyyat vasitələrinin, iaşə şəbəkələrinin, rabitə, əyləncə və infrastrukturun bir-biri ilə əlaqəli inkişafı);
- ərazi və regional aspektlərdə turistik tələb və təklifinin inkişafı, həmçinin rəqabət mühitinin yaradılması [10, pp.105-113].

İnvestisiya fəaliyyətini gücləndirmək üçün onun təhlilində və müxtəlif vəziyyətlərdə proqnozlaşdırılmasında inteqrasiya olunmuş yanaşmaların şərtləri nəzərə alınmalıdır:

- turizmin maddi-texnoloji bazasının formalaşdırılması üçün tədbirlər hazırlayarkən;
- turizm obyektlərinin yerləşdirilməsi və inkişafı sxemlərində;
- turizm investisiya layihələrinin məlumat bankının formalaşdırılmasında;
- turizm məhsulunun standartlaşdırılması, sertifikatlaşdırılması üçün tədbirlər keçirdikdə;
- vergi proqnozu zamanı;
- məşğulluq və gəlirlərin planlaşdırılmasında, infrastrukturun inkişafında və s.

Turizm sənayesinə özəl, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün aşağıda qeyd etdiyimiz zəruri bəndlərə riayət edilməsi və həyata keçirilməsi çox vacib şərtlərdəndir [10, s.105-113]:

- reklam və informasiya fəaliyyəti sahəsində yerli hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti kifayət qədər yüksək səviyyədə olmalıdır (turizm destinasiyalarının turizm və istirahət potensialının işıqlandırılması, onların brend turməhsul və ya markalarının yaradılması, reklamı və s.);
- turizm təşkilatları arasında sağlam rəqabət mühitinin qorunmasına yönəlmiş yerli hakimiyyət orqanlarının təsirli inhisar və cinayət əleyhinə siyasəti və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda da turizm sferasının inkişaf etdirilməsi istiqamətində müəyyən addımlar atılmış və yenə də davam etdirilir. Məsələn, Azərbaycanda 2006-cı ildə tikintisi planlaşdırılmış Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksi dünyada tikilib istifadəyə verilmiş bu tipli komplekslərdən nadirliyinə və universallığına görə fərqlənir. Kompleksin tikintisini həyata keçirmək məqsədilə həmin ildə keçirilən tenderdə dünyanın aparıcı şirkətləri iştirak edərək qalib gəlmişlər. Qeyd edək ki, Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksi Qusar şəhərindən 32 kilometr aralıda olan Şahdağ Milli Parkının ərazisi daxilində yerləşir. Dövlət başçısının tapşırığı əsasında bu kompleksin istifadəsi üçün çəkilən avtomobil yolu genişləndirilmiş, körpülər salınmış, torpaq sürüşmələrinin qarşısının alınması üçün mühafizə tədbirləri həyata keçirilmiş və digər müvafiq işlər görülmüş və görülməkdə davam etdirilir. Kompleksin yerləşdiyi ərazi ekoloji təmizliyinə, flora və faunasının zənginliyinə görə çox seçilən məkandır. Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksi ərazisinə görə (2058 ha) və digər vacib aspektlərinə görə Azərbaycanda və ümumiyyətlə dünyada analoqu çox nadir ola biləcək mükəmməl layihələrdən biridir. Həmçinin, turizm kompleksi oxşar istirahət mərkəzlərindən bənzərsizliyi ilə fərqlənməklə bütün il boyu fəaliyyət göstərir. Qeyd edilən kompleksin fəaliyyətə başlaması Azərbaycanda bir çox idman növlərinin (dağ-xizək və digər qış idman növləri) inkişafı üçün olduqca əlverişli və geniş imkanlar açır. Kompleksdə istirahətə gələn beynəlxalq və yerli turistlər yay mövsümündə də olduqca mənalı istirahət etməklə öz yaşayış yerlərinə yüksək əhval-ruhiyyə və təəssüratlarla qayıdırlar. Azərbaycanda iqtisadi sahələrin (turizm, aqrar və s.) inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən mütəmadi olaraq lazımi tədbirlər həyata keçirilir. Bundan əlavə ölkə iqtisadiyyatına kifayət həcmdə beynəlxalq və yerli investorlar tərəfindən investisiyalar yatırılır ki, bu da iqtisadi sferaların inkişafında olduqca əhəmiyyətli rol oynayır. Ölkəmizdə yay-qış turizm bazasının istifadəyə verilməsi, mövsümlük anlayışını aradan qaldıraraq, turizmin davamlı inkişafına nail olmaq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Azərbaycan, isti iqlim qurşağında yerləşməsinə baxmayaraq, o, ən yüksək dünya standartlarına cavab verən nəhəng qış turizm infrastrukturunu və kompleksləri yaradılan nadir ölkələrdən biri sayılır. Belə ki, ölkədə məqsədli və planlaşdırılmış layihələrin həyata keçirilməsi qış turizminin daha geniş inkişafına həlledici təkan verir. İl boyu idman və istirahətin təşkil edilməsi məqsədilə çox əlverişli iqlimə malik olan Şahdağın soyuq qışı (-20°C) və isti yay axşamları (+20°C) ən böyük xizək kurortuna malik olan, dünyanın ən böyük milli parklarından birinin məkanında yerləşən region kompleksinin formalaşması və genişlənməsində həlledici rol oynayır [14].

Azərbaycanda turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə iqtisadiyyata yönəldilmiş investisiya həcmində təhlili göstərir ki, 2000-ci ildə ölkə üzrə cəmi 1441,4 milyon ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuş, onun tərkibində xarici investisiyaların xüsusi çəkisi 64,3%, daxili investisiyaların xüsusi çəkisi 35,7% və ya 514,4 milyon ABŞ dolları həcmində olmuşdur. 2010-cu ildə bu göstərici 1561,8 milyon ABŞ dolları, 2015-ci ildə 19547,2 milyon ABŞ dolları, 2020-ci ildə 13225,9 milyon ABŞ dolları, 2021-ci ildə 14890,4 milyon ABŞ dolları və 2022-ci ildə 17138,3 milyon ABŞ dolları həcmində təşkil etmişdir. Müqayisə dövründə ən çox investisiya həcmi 2015-ci və 2022-ci illərdə olmuş, ən az investisiya həcmi isə 2000-ci və 2010-cu illərdə olmaqla müvafiq olaraq 1441,4 milyon ABŞ dolları və 1561,8 milyon ABŞ dolları həcmində təşkil etmişdir. 2000-ci ilə nisbətən

investisiya həcmində 2022-ci ildə 11,89 dəfə artım olmuşdur. Fikrimizcə, bu artımın kifayət həcmdə olması müqayisə dövrünün ilk illərində Azərbaycanın yeni müstəqillik əldə etməsi, iqtisadiyyatın yetərincə dağınıq olması və yeni müharibədən çıxmış bir dövlətin bu istiqamətdə həm maddi imkanının olmaması, həm də həmin dövrdə iqtisadi inkişafın həddən artıq zəif olması səbəbi ilə izahlandırılı bilər.

Qeyd edək ki, 2022-ci ildə iqtisadiyyata yönəldilmiş investisiyanın (17138,3 milyon ABŞ dolları) tərkibində xarici investisiyanın xüsusi çəkisi 51,06%, daxili investisiyanın xüsusi çəkisi isə 48,94% olmaqla müvafiq olaraq 8752,5 milyon ABŞ dolları və 8385,8 milyon ABŞ dolları həcmində təşkil etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2000-2022-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyanın ümumi həcmində 11,89 dəfə artımın olmasına baxmayaraq xarici investisiyanın həcmi 2000-ci ildə 1,8 dəfə çox olduğu halda 2022-ci ildə bu göstərici 1,04 dəfəyə qədər azalmışdır [12]. Bu onu göstərir ki, artıq Azərbaycan daxili investisiya hesabına iqtisadi inkişafı təmin edə biləcək bir ölkə kimi öz problemlərini gələcəkdə də həlli edə biləcəkdir.

Beynəlxalq münasibətlərin turist aktivliyi, məşğulluq və əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri

Turizm sferasının inkişafına təsir göstərən amillərdən biri də beynəlxalq turist axını hesab edilir. Bu istiqamətdə aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, sosial və iqtisadi, siyasi, maddi və s. kimi beynəlxalq turizmin inkişafına təsir edən əsas amillərin müəyyənləşdirilməsinin nəticələri beynəlxalq turizmin inkişafına kömək edən bir sıra funksiyalara onun sahib olduğunu göstərməyə nail ola bilmişdir. Turizmin inkişafına təsir edən amillər müxtəlifliyi və çoxşaxəliyi ilə fərqlənir. Turizmin inkişafına təsir edən əlverişli amillərin olması ayrı-ayrı bölgələrin və ölkələrin dünya turizmində liderliyinə səbəb olur. Bu da həmin ölkədə istər turizmin inkişafına, istərsə də bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına kifayət səviyyədə təsir etməyə imkan verir. Bəzən də bu amillər turizmin inkişafına mənfi təsir göstərir, onlar arzuolunmaz amil qrupuna aid edilməklə turizm axınını zəiflətməkdə həlledici rol oynayır [5, pp. 238-240].

Turizmin inkişafına təsir edən əsas amilləri iki qrupa bölmək olar: statistik və dinamik.

Statistik amillər zamanla dəyişməyəcək bir dəyərə malikdir. Bu qrupa iqlim, coğrafi, mədəni və tarixi amillər daxildir.

Dinamik amillərə aşağıdakılar daxildir:

- demoqrafik;
- sosial;
- iqtisadi;
- mədəni;
- elmi və texnoloji tərəqqi;
- beynəlxalq amillər.

Qeyd edilən amillərin beynəlxalq turist axınına təsirini təhlil etmək məqsədilə Az.RDSK-nin məlumatlarına istinad edək (cədvəl 1).

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, Azərbaycanın qəbul etdiyi turistlərin sayına görə Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə, İran və BƏƏ ilk beşlikdə yerləşmişlər. 2017-ci ildə ölkə üzrə qəbul edilmiş xarici turistlərin sayına görə ölkələrin reyting sırası müəyyən edilmişdir. Reyting sırasında ilk sırada yer alan Rusiyadan-854,331 min nəfər, sonuncu beşlikdə yer alan BƏƏ-dən-102,498 min nəfər turist qeydə alınmışdır. Həmçinin, 2022-ci ildə qəbul edilmiş turist sayında Rusiya, Türkiyə, İran, Gürcüstan və Hindistan ilk beşlikdə yerləşmiş, BƏƏ-dən gələnlərin sayı 41,085 min nəfər olmaqla o altıncı sırada yerləşmişdir. Qeyd edək ki, 2017-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə gələn turist sayında yalnız Türkiyədən

Cədvəl 1

**2017-2022-ci illərdə Azərbaycanın qəbul etdiyi beynəlxalq turist sayına görə
ilk sıralarda yer almış ölkələr**

Ölkələr	2017-ci ildə qəbul edilmiş beynəlxalq turistlərin sayı, min nəfər	2018-ci ildə qəbul edilmiş beynəlxalq turistlərin sayı, min nəfər	2019-cu ildə qəbul edilmiş beynəlxalq turistlərin sayı, min nəfər	2020-ci ildə qəbul edilmiş beynəlxalq turistlərin sayı, min nəfər	2021-ci ildə qəbul edilmiş beynəlxalq turistlərin sayı, min nəfər	2022-ci ildə qəbul edilmiş beynəlxalq turistlərin sayı, min nəfər
Cəmi	2696,745	2849,592	3170,373	795,722	791,751	1602,279
Rusiya	854,331	880,029	932,984	225,201	258,315	446,712
Gürcüstan	538,213	610,556	725,465	184,229	62,666	82,206
İran	363,528	241,124	255,628	72,783	125,358	170,450
Türkiyə	301,934	291,499	316,628	160,504	197,907	311,804
BƏƏ	102,498	94,031	68,346	7,951	17,320	41,085
Belarus	13,119	13,024	14,844	6,036	5,730	18,652
İtalya	10,133	11,035	12,259	2,820	3,498	6,215
ABŞ	15,178	17,516	18,787	2,604	4,409	12,305
Hindistan	14,244	39,051	65,118	12,769	5,705	60,731
Almaniya	16,319	17,200	20,509	3,531	5,922	14,427
Kanada	3,190	4,108	4,643	0,624	0,824	2,751
Polşa	4,683	5,049	6,617	0,664	0,723	4,125
Koreya Respublikası	4,642	7,854	9,415	0,681	0,413	2,345
Suriya	1,625	4,811	4,389	0,534	0,944	3,702
Niderland	4,703	5,892	6,104	1,143	1,741	2,751

Mənbə: [12, s.22-24] əsasında müəllif tərtib etmişdir

gələnlərdə 9,87 min nəfər və Hindistandan gələn turistlərin sayında 46,487 min nəfər artım olmuşdur. Müqayisə dövründə digər beş dövlətdə Gürcüstanda 456,007 min nəfər,

Rusiyada 407,619 min nəfər, İranda 193,078 min nəfər, BƏƏ-də 61,413 min nəfər bu göstəricidə azalma olmuşdur. Müqayisə edilən ölkələrdən qəbul edilmiş turist axınının ümumi ölkəmizə gələn turist sayında xüsusi çəkisinin müqayisəsi göstərir ki, 2017-2022-ci illərdə stabil olaraq Rusiya vətəndaşlarının payı 27,8-32,6% hüdudunda dəyişikliklə nəticələnmişdir. Digər ölkələrdə bu göstəricinin müqayisə dövründə payı Gürcüstanda 5,0-23,0% arasında, Türkiyədə 10,0-25,0% hüdudunda, İranda 8,0-16,0% hüdudunda və BƏƏ-də 0,9-4,0% hüdudunda olmuşdur. Qeyd edək ki, müqayisə dövründə 2017-ci illə nisbətən 2020-ci ildə ən çox turist axını olan Rusiya ilə ən az turist axını olan BƏƏ-i arasında qəbul edilmiş turist sayında 217,25 min nəfər fərq olmuşdur. Bu ölkələrin xüsusi çəkisində də 27,4% fərqi olduğunu (Rusiyada 28,3% və BƏƏ-də 0,9%) görə bilirik. Virus infeksiyasının dünyada yayılmasından əvvəlki 2019-cu ildə Azərbaycana beynəlxalq turist axını artmış və rekord miqdarda turist sayı 3170,373 min nəfər qəbul edilmişdir. Belə ki, 2019-cu ildə Rusiyadan gələn turistlərin sayının ölkə üzrə qəbul edilmiş ümumi turistlərin sayında xüsusi çəkisi 29,4%, Gürcüstan üzrə 23,0%, Türkiyə üzrə 10,0%, İran üzrə 8,0% və BƏƏ üzrə 2,15% olmuşdur [12, s.22-24].

Təhlil göstərir ki, 2020-ci ildən sonra ölkəmizdə turist qəbulunda kifayət sayda turist axını azalmışdır. Bu azalmanı ölkələr arasında quru sərhədlərinin bağlı olması nəticəsində turistlərin yalnız bir nəqliyyat növü olan hava yollarından istifadə etməsi ilə əsaslandırmaq olar.

Turizm sferasının inkişaf göstəriciləri sırasında beynəlxalq turistlərin kütləvi yerləşdirmə vasitələrində gecələmələrinin sayı da xüsusi əhəmiyyətli göstəricilərdən hesab edilir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Ölkələr üzrə turistlərin kütləvi yerləşdirmə vasitələrində gecələmələrinin sayı

Ölkələr	2017-ci ildə əcnəbilər üzrə gecələmələrin sayı, min nəfər	2018-ci ildə əcnəbilər üzrə gecələmələrin sayı, min nəfər	2019-cu ildə əcnəbilər üzrə gecələmələrin sayı, min nəfər	2020-ci ildə əcnəbilər üzrə gecələmələrin sayı, min nəfər	2021-ci ildə əcnəbilər üzrə gecələmələrin sayı, min nəfər	2022-ci ildə əcnəbilər üzrə gecələmələrin sayı, min nəfər	2017 - ci illə müqayisədə 2022-ci ildə gecələmələrin sayının artma və ya azalması, (+) və (-), %
Cəmi	1704,454	2050,010	2240,873	416,729	414,404	1394,115	-22,2
Rusiya	261,123	631,767	243,904	59,858	45,520	175,128	-32,9
Səudiyyə Ərəbistan	-	180,378	309,278	38,424	14,530	230,557	-
BƏƏ	-	281,992	263,129	38,292	40,777	146,532	-
Türkiyə	118,157	87,744	111,612	36,284	64,238	119,223	+0,9
Böyük Britaniya	122,040	54,161	68,588	27,235	33,533	41,501	-65,9
-	-	-	-	-	-	-	-
Niderland	11,795	5,864	6,619	2,893	5,715	7,697	-34,7
Norveç	10,727	5,750	9,582	2,527	3,292	4,173	-61,0
Özbəkistan	12,985	13,836	15,129	2,302	1,837	18,471	+42,2
İspaniya	17,069	6,315	6,902	1,284	2,169	4,495	-73,6
Fransa	16,222	12,113	14,456	2,666	4,021	7,452	-54,0
-	-	-	-	-	-	-	-
Çexiya Respublikası	3,674	2,637	3,572	1,126	1,159	1,438	-60,8
Yaponiya	4,361	5,829	6,422	0,826	1,769	2,080	-52,2
Rumıniya	2,623	3,083	4,175	1,271	0,987	1,645	-37,2
İsveç	3,410	2,962	3,642	0,586	1,043	1,515	-55,5
Tacikistan	1,935	1,615	1,151	0,127	0,114	1,030	-46,7

Mənbə: [12,s.24-25] əsasında müəllif tərtib etmişdir

Aparılmış təhlil göstərir ki, müxtəlif ölkələr üzrə qəbul edilmiş turistlərin kütləvi yerləşdirmə vasitələrindəki gecələmələrin sayı müqayisə dövründə bəzi ölkələrdə azalmış, bəzilərdə isə artımla nəticələnmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası üzrə qeyd edilmiş ölkələrdən qəbul edilmiş turistlərin otel, mehmanxana və s. yerləşərək gecələmələrinin sayına görə 2017-ci illə müqayisədə 2018-2019-cu illərdə 1,2-1,32 dəfə artım olmuşdur. Müqayisə dövründə 2017-ci ildə qəbul edilmiş turist gecələmələri üzrə 2020-2022-ci illərdə müvafiq olaraq 1287,725 min nəfər, 1290,05 min nəfər və 310,339 min nəfər azalma müşahidə edilmişdir. Qeyd edilən ölkələr içərisində müqayisə illərində gecələmələrin sayında yalnız Türkiyədə (1,066 min nəfər) və Özbəkistanda (5,486 min nəfər) artım olmuş, digər 13 ölkədə bu göstərici azalmışdır ki, bu azalma da ən az Rusiyada (-32,9%), ən çox azalma isə İspaniyada (-73,6%), Böyük Britaniyada (-65,9%) və Norveçdə (-61,0%) təşkil etmişdir Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasında qəbul edilmiş turist gecələmələrinin qeyd edilmiş ölkələr üzrə cəmində də bu göstəricidə 310,339 min nəfər və ya 22,2% azalma olmuşdur. Fikrimizcə, bu göstəricidə azalmanın baş verməsi məlum 2020-2022-ci illərdə hələ də dalğası geniş yayılan virusla xəstələnmələrin olması ilə əsaslandırılı bilər. Bu da ölkələr arasında quru əlaqələrinin açılmaması, turistlərin kifayət sayda ölkələrə səyahət etməsində çoxlu problemlərlə (nəqliyyat çətinliyi, xərclərin çoxalması və s.) üzləşməsi ilə izahlandırılı bilər.

Təhlil göstərir ki, mehmanxanalarda yerləşdirilmiş beynəlxalq turistlərin sayında da müqayisə dövründə azalma olmuşdur (cədvəl 3).

Belə ki, cəmi Azərbaycan Respublikası üzrə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş əcnəbilərin sayında 2017-ci ilə nisbətən 2018-2019-cu illərdə müvafiq olaraq 253,16 min nəfər və 335,507 min nəfər artım olmuşdur. Lakin 2020-2022-ci illərdə mövcud pandemiya ilə əlaqəli turist axınında azalma müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2020-ci ildə bu göstəricidə 72,7%, 2021-ci ildə 72,3% və 2022-ci ildə isə 7,5% azalma olduğunu görə bilirik. Təhlildən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dünya ölkələri arasında beynəlxalq münasibətlərin inkişafına təsir edən turizm sənayesində də bu göstəricinin ümumi ölkələr üzrə zəifləməsindən yaranmış təsir Azərbaycandan da yan ötməmişdir. Bu həm qeyd edilən ölkələr arası əlaqələrin həmin dövrdə zəifləməsinə, ölkələrin iqtisadi inkişafına, o cümlədən turizmin inkişafına da mənfi təsir göstərmişdir.

Qeyd edək ki, turizm sferasının davamlı inkişafına təsir göstərən mühüm amillərdən biri də qəbul edilmiş turistlərə göstərilən xidmətlərin cəmi məbləği hesab edilir (cədvəl 4).

Cədvəl 3

2017-2022-ci illərdə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş ölkələr üzrə turistlərin sayı

Ölkələr	2017-ci ildə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş əcnəbilərin sayı, min nəfər	2018-ci ildə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş əcnəbilərin sayı, min nəfər	2019-cu ildə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş əcnəbilərin sayı, min nəfər	2020-ci ildə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş əcnəbilərin sayı, min nəfər	2021-ci ildə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş əcnəbilərin sayı, min nəfər	2022-ci ildə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş əcnəbilərin sayı, min nəfər	2017 -ci illə müqayisədə 2022-ci ildə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş əcnəbilərin sayının artma və ya azalması,(+) və (-), %
Cəmi	981,232	1234,392	1316,739	267,383	271,563	907,953	-7,5
Rusiya	141,041	121,665	136,897	34,484	28,983	110,534	-21,6
Səudiyyə Ərəbistan	-	109,405	173,225	22,065	8,426	140,155	-
Türkiyə	71,478	60,765	74,709	24,591	42,237	79,418	+11,1
BƏƏ	-	13,128	142,876	19,351	20,374	89,498	-
Böyük Britaniya	79,496	41,409	49,865	22,577	23,799	33,195	-58,2
-	-	-	-	-	-	-	-
Qazaxıstan	14,569	13,905	14,638	2,574	2,929	13,689	-6,0
Gürcüstan	14,576	9,837	14,377	2,753	3,063	12,971	-11,0
İtaliya	17,603	11,501	16,274	7,170	8,738	12,255	-36,7
İspaniya	8,520	5,280	4,839	1,044	1,686	3,405	-60,0
Niderland	8,381	4,404	4,595	2,705	4,641	6,737	-19,6
-	-	-	-	-	-	-	-
Yaponiya	2,958	4,513	3,555	0,573	1,280	1,577	-53,3
Rumıniya	1,717	1,906	2,873	1,120	0,660	1,255	-30,0
Latviya	1,680	1,394	1,732	0,425	0,516	0,812	-58,7
Polşa	4,686	2,904	4,594	0,968	1,597	3,478	-25,7
Bolqarıstan	1,790	1,623	2,110	0,495	0,323	0,836	-53,2

Mənbə: [12,s.24-25] əsasında müəllif tərtib etmişdir

Azərbaycan Respublikasında 2017-2022-ci illər üzrə qəbul edilmiş turistlərə göstərilən xidmətlərin cəmi məbləğinin təhlili göstərir ki, müqayisə illərində mehmanxanalarda turistlərə göstərilmiş xidmətlərin cəmi məbləği 2017-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə 17063,5 min manat (10025,5 ABŞ min dollar) və ya 10,9% azalmışdır. Müqayisə dövründəki bu azalmanın əsas səbəbi qəbul edilmiş və kütləvi yerləşdirmə vasitələrində gecələmiş turistlərin sayının az olması ilə əsaslandırılıla bilər. Qeyd edək ki, müqayisə illərində ilk beşlikdə yer alan ölkələr üzrə qəbul edilmiş turist sayı (Türkiyə

Cümhuriyyəti istisna olmaqla) və mehmanxalardə onlara göstərilən xidmətlərin məbləği də azalmışdır. Bu göstərici üzrə azalma ən çox İranda (-90,1%), Yaponiyada (-71,9%) və Böyük Britaniyada (-56,3%) təşkil etmişdir. Türkiyədən qəbul edilmiş turistlərə mehmanxalardə göstərilən xidmətlərin məbləğində 12,6% artım olduğu müşahidə olunur. Qeyd edilən göstərici üzrə ən çox artım İsraildə (2,24 dəfə) və Hindistanda (1,72 dəfə) təşkil etmişdir [12,s.25-33]. Fikrimizcə, bir sıra ölkələrdən qəbul edilmiş turistlərin sayının azalması müqayisə dövründə son illərdə xidmətin dəyərinin 2017-ci ilə nisbətən artmasına təsir göstərmişdir ki, bu da əsas şərt kimi izahlandırılı bilər.

Beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsi ölkələrə turist axınının sürətlənməsinə müsbət təsir göstərir. Belə ki, turizm və onunla əlaqəli digər sahələrdə yeni iş yerlərinin yaranması təmin edilir. Bu isə əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsində əsas faktor rolunu oynayır. Azərbaycanın regionlarında sosial-iqtisadi inkişaf bütün iqtisadi sahələrin, o cümlədən turizm sferasının da inkişafına həlledici təsir göstərir. Regionlarda turizm sferası müəssisələri və onunla əlaqəli sahələrdə yeni münasibətlərin formalaşması prosesi həmin regionda məskunlaşmış əhalinin həm məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə, həm də əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına birbaşa təsir göstərir. Beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsinin turist axınını sürətləndirməsi ilk növbədə ölkələrdə iqtisadiyyatın inkişafına, o cümlədən turizm sferasının və regionların davamlı inkişafına,

Cədvəl 4

Bir sıra ölkələr üzrə qəbul edilmiş turistlərə mehmanxanalarda göstərdikləri xidmətlərin məbləği

Ölkələr	2017-ci ildə əcnəbi-lərə mehmanxanalarda göstərilmiş xidmətlərin məbləği, min manat	2018-ci il-də əcnəbi-lərə mehmanxanalarda göstərilmiş xidmətlərin məbləği, min manat	2019-cu il-də əcnəbi-lərə mehmanxanalarda göstərilmiş xidmətlərin məbləği, min manat	2020-ci il-də əcnəbi-lərə mehmanxanalarda göstərilmiş xidmətlərin məbləği, min manat	2021-ci il-də əcnəbi-lərə mehmanxanalarda göstərilmiş xidmətlərin məbləği, min manat	2022-ci il-də əcnəbi-lərə mehmanxanalarda göstərilmiş xidmətlərin məbləği, min manat	2017 -ci illə müqayisədə 2022-ci ildə əcnəbi-lərə mehmanxanalarda göstərilmiş xidmətlərin məbləğinin artma və ya azalması,(+) və (-), %
Cəmi	155830,1	200221,8	249351,9	35733,1	47342,1	138766,6	-10,9
Rusiya	22462,6	24792,6	28889,1	5252,2	5416,2	19915,2	-11,3
Böyük Britaniya	14530,3	7061,2	14306,0	2637,0	5518,4	6343,1	-56,3
Türkiyə	10786,2	8117,1	12214,0	3282,8	7928,9	12146,3	+12,6
İran	10492,9	6989,1	6481,3	568,8	346,4	1035,0	-90,1
BƏƏ	-	26986,4	24776,9	3040,2	3941,3	14012,7	-
-	-	-	-	-	-	-	-
Almaniya	3967,4	2887,6	4376,4	854,6	1415,5	2418,4	-39,0
Hindistan	2408,1	7742,6	14172,4	1670,6	689,3	6560,4	+1,72 dəfə
ABŞ	6370,0	7077,6	7313,7	1086,9	1535,4	5196,6	-18,4
İsrail	2210,9	6521,0	14259,8	1548,1	1825,8	4962,6	+2,24 dəfə
Səudiyyə Ərəbistan	-	15698,3	26284,3	2522,4	1141,9	19189,2	-
-	-	-	-	-	-	-	-
Yaponiya	3207,5	2371,7	2898,1	505,1	687,5	902,4	-71,9
Ruminya	2048,5	3604,0	3456,6	503,7	556,1	2398,2	+17,0
Latviya	1595,1	867,0	961,8	150,3	367,4	1035,0	-35,1
Polşa	2204,0	1526,5	2187,5	335,5	397,7	1859,3	-15,0
Bolqarıstan	1799,4	1567,5	2088,2	293,7	774,0	1029,8	-42,7

Mənbə: [12,s.25-33] əsasında müəllif tərtib etmişdir

bu da son nəticədə ölkə əhalinin sosial-iqtisadi həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə birbaşa təsir göstərir. Bu isə turizmin multiplikasiya effektini və səmərəliliyini yüksəldir.

Nəticə

Beləliklə qeyd etmək olar ki, siyasi, iqtisadi sahələrdə beynəlxalq münasibətlər dünya turizm biznesinin vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. Odur ki, turistlərin üstünlükləri, müəyyən bir ölkəyə marağı və istirahət növünü seçmək imkanı ölkələr arasındakı münasibətlərin keyfiyyətindən asılıdır.

Qeyd edək ki, turizm sferasının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində beynəlxalq turist axınının təsiri danılmazdır. Belə ki, istənilən ölkəyə turist axını sürətləndikcə ilk növbədə iqtisadi inkişafa, o cümlədən turizm sferasının davamlı inkişafına, ölkə regionlarının digər turizmlə əlaqəli iqtisadi sahələrinin inkişafına, son nəticədə ölkə əhalinin sosial-iqtisadi həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə birbaşa təsir göstərməklə turizmin multiplikasiya effektini və səmərəliliyini artırır. Fikrimizcə, ölkədə turizm sektorunun inkişafına birbaşa təsir edən amillərin rolu danılmazdır ki, bunlara da bu sferaya yönəldilmiş ümumi investisiyanın həcmi, beynəlxalq turist axını, mehmanxanalarda və digər yerləşdirmə vasitələrində onların gecələmə sayını, göstərilən xidmətlərin məbləğini, məşğulluq səviyyəsini və s. aid etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan 30: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı
2. Aliyeva N.R. "Travel companies of Azerbaijan on the way to innovative development" abstracts of the 2nd International Scientific and Practical Conference / Scientific Innovation Center of ANAS. Baku: Elm Publishing House. 2008. pp. 126-128.
3. Andrianova Y.V., Filatov V.V. Priority areas for the development of tourism in Russia //Y.Andrianova, V.Filatov. Innovative economy: information, analysis, prognoses. 2022,-№2, -pp.20-24
4. Brevnova Y. A. The influence of international relation on the change of tourist orientation // Urfu Electronic scientific archive. 2017, - 162-165
5. Vorobyeva E.A.Factors influencing the development of tourism in modern conditions. Collection of materials of the 9th International Conference. Simferopol. 2022, -p.238-240
6. İsmayılov Ç.N.,Zeynalova K.Z. Klaster konsepsiyası və onun regional inkişafda əhəmiyyəti . "H.Əliyev və Azərbaycanda coğrafiyanın inkişafı"beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, - 2013, s. 80-82
7. Kropinova E. G.Tourism as a priority of regional development //Bulletin of the I. Kant Russian State University. 2009. Issue 3. pp. 92-99.
8. Plyas Y.A. The New World and the New International // Bulletin of the Financial University. - 2016, -№1, -pp. 6-19
9. Çekuşev A.A. The specifics of tourism as a branch of the economy. Collection of materials of the XXXIII International Scientific and Practical Conference. -2017, -pp.38-44
10. Chernenko V.A., Fedorova C.B., Fedosov V.A. The role of investment in tourism development // Theory and practice of the service:economy, social sphere, technology. Saint Petersburg, pp. 105-113
11. Pentagayeva A.V. The concept of "Soft power" in the foreign policy of countries // Central Russian Bulletin of Social Sciences. 2019, -№ 2, -pp.114-126
12. Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Finance and banks. Baku. -2023, -708 p.
13. <https://sia.az/az/news/tourism/789683.html> (15 oktyabr 2022-ci ildə müraciət edilmişdir)
14. https://www.yeniazərbaycan.com/Gundem_e9288_az.html (28.09.2022-ci ildə müraciət edilmişdir)

Rovshan Khuduyev
Ramiz Isgandarov

THE IMPACT OF THE EXPANSION OF INTERNATIONAL RELATIONS BETWEEN COUNTRIES ON TOURISM ACTIVITY, EMPLOYMENT AND LIVING STANDARDS OF THE POPULATION

Summary

The purpose of the article is to determine the impact of accelerating the reception of tourists on the development of the country's economy.

The article used comparative analysis, the methodology of conditional ranking of countries based on statistical data, etc.

The article examines the impact of the expansion of international relations on tourism activity, the impact of increased tourist reception on the country's foreign exchange earnings, employment and standard of living of the population. According to the calculations of the World Tourism Organization, despite the emergence of global crises (economic) objective difficulties in the world, the unstable political situation in world tourist centers, as a result of the expansion of international relations, the tourism industry has managed to maintain stability and improve its position in the economies of countries as a highly profitable and rapidly developing industry. The article, based on a comparison of the reception rates of international tourists in Azerbaijan by country (2017-2022), determines the proportion of the number of tourists accepted from high, medium and low-level countries in relation to the total number of tourists arriving in the country. The top five included Russia, Georgia, Turkey, Iran and the UAE. The share of tourists accepted from the top five countries in the total number of tourists decreased in the range of 1.5-15.0% in 2022 compared to 2017, the most in Georgia and the least in the UAE, and in Turkey increased by 8.4% over the comparative period. The main reason for the increase in the number of tourists arriving in Azerbaijan from Turkey to this percentage can be explained by the expansion of international relations between the fraternal countries and the trend of these relations in an increasingly positive direction.

The further expansion of international relations between the countries affects the acceleration of both socio-economic and cultural-tourist relations. Among these indicators are the number of nights of tourists in various mass accommodation facilities, the cost of hotel services provided to them, etc. It has a positive effect on the economic development of countries hosting tourists. A comparative analysis of the cost of hotel services for 2017-2022 shows that in Azerbaijan this indicator decreased by 11% in 2022 compared to 2017. In our opinion, the decrease in the cost of hotel services provided can be explained by the fact that as a result of the widespread spread of viruses in countries, land ties have not yet been restored, international relations have slowed down relatively, etc.

Conclusion-*the expansion of international relations between the countries of the world, as well as the presence of stability, which is a guarantee of dynamic development, etc., has a positive effect on accelerating the international reception of tourists. The acceleration of the International tourist flow between the countries primarily has a positive impact on the economic growth of the country, the level of employment of the population, and ultimately on improving the standard of living of the country's population.*

Keywords: *countries of the world, international relations, tourism activity, employment, standard of living*

Ровшан Худуев
Рамиз Искендеров

ВЛИЯНИЕ РАСШИРЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СТРАНАМИ НА ТУРИСТИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ, ЗАНЯТОСТЬ И УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Резюме

Целью статьи – является выявление влияния экспансии международных отношений на туристическую активность стран, занятость и уровень жизни населения.

В статье представлен рейтинг стран по активности туристского приема, на основе сравнительного анализа были использованы методы анализа статистических данных, статистический анализ и др., **методология** его влияния на занятость и уровень жизни населения.

В статье рассматривается влияние экспансии международных отношений на активность туризма, влияние активизации туристского приема на валютные доходы страны, занятость и уровень жизни населения. По расчетам Всемирной Туристской Организации, несмотря на возникновение глобальных кризисов (экономических) объективных трудностей в мире, нестабильную политическую ситуацию в мировых туристских центрах, в результате расширения международных связей туристская индустрия сумела сохранить стабильность и улучшить свои позиции в экономике стран как высокодоходная и быстро развивающаяся отрасль. В статье, на основе сравнения показателей приема международных туристов в Азербайджане по странам (2017-2022 годы), определены доли количества туристов, принятых из стран с высоким, средним и низким уровнем, по отношению к общему количеству туристов, прибывающих в страну. В первую пятерку вошли Россия, Грузия, Турция, Иран и ОАЭ. Доля туристов, принятых из стран первой пятерки в общем количестве туристов, по сравнению с 2017 годом в 2022 году снизилась в пределах 1,5-15,0%, больше всего в Грузии и меньше всего в ОАЭ, а в Турции за сравнительный период увеличилась на 8,4%. Основная причина роста числа туристов, прибывающих в Азербайджан из Турции, до указанного процента может быть объяснена расширением международных отношений между братскими странами и тенденцией этих отношений во все более позитивном направлении.

Дальнейшее расширение международных отношений между странами влияет на ускорение как социально-экономических, так и культурно-туристических отношений. Среди этих показателей-количество ночей туристов в различных средствах массового размещения (СМР), стоимость предоставляемых им гостиничных услуг и т.д. положительно влияет на экономическое развитие стран, принимающих туристов. Сравнительный анализ стоимости гостиничных услуг за 2017-2022 годы показывает, что в Азербайджане данный показатель снизился на 11% в 2022 году по сравнению с 2017 годом. На наш взгляд, снижение стоимости предоставляемых гостиничных услуг можно объяснить тем, что в результате широкого распространения вирусов в странах еще не восстановились сухопутные связи, сравнительно замедлились международные отношения и т.д.

Заключение – расширение международных отношений между странами мира, а также наличие стабильности, которая является гарантией динамичного развития и т.д. положительно влияет на ускорение международного приема туристов. Ускорение Международного туристского потока между странами в первую очередь оказывает свое положительное влияние на экономический рост страны, уровень занятости населения, в конечном итоге-на повышение уровня жизни населения страны.

Ключевые слова: страны мира, международные отношения, туристическая активность, занятость, уровень жизни